

ԼԵՁՈՒՆԳԻՏԵԱԿԱՆ

ՑՈՒՆԱԲԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻՆ՝

Ե. զարուժմ' երբ մեր հայերը սկսան թարգմանիլ յունարէնից պատմական, նշկարագրական, կրօնական ու բարոյական գրուածքներ, հայերէն լեզուն ոչ միայն բաւական էր յունարէն քնագրերի բոլոր ներուժիւնները դուրս բերելու, այլ և իր ճոխութեամբ ու հարստութեամբ շատ անգամ գերազանցում էր նրանցից: Այսպէս օրինակ՝ Ոսկերբանի հայերէն թարգմանութիւնը այնքան պիտի, այնքան բազմազան, այնքան հարուստ լեզու ունի, մինչդեռ յունարէնը նրա համեմատուածութեամբ այնքան հասարակ ու սովորական է, որ կարծես թէ Ոսկերբանը հայերէն է խօսել և ոչ յունարէն կամ թէ բնագիրը հայերէնն է, իսկ նրա անյաջող թարգմանութիւնը յունարէնն է:

Ե. զարից յիտոյ, երբ հայերը ձեռք գարկին յունաց փիլիսոփայական գրուածքները թարգմանելու, տեսնեն որ հայերէնը բաւական չէ փիլիսոփայական արուեստական մշակուած լեզուի բոլոր ներուժիւնները պատկերացնելու: Այդ բոլորից պահանջ գագաթնէց հայերէնի այս տկար կողմը զօրացնելու, պակասութիւնը լրացնելու:

Թէ ո՛վ եղաւ կամ ո՛վքեր եղան որ առաջին անգամ մտածեցին լրացնել հայերէնի այս պակասը, միգ յայտնի չէ: Աւանդութիւնը մեզ տալիս է մեծ Դաւիթ Ունյազը՝ Հարքացի կամ Ներգիւնացի փիլիսոփայի անունը, որ իբր թէ ապրել է Ե. զարի երկրորդ կէտում, սովորել է Աթէնքում, կայսեր ներկայութեամբ Պոլսում մրցել է յոյն փիլիսոփաների հետ, յաղթել բոլորին և գրա համար էլ ստացել Անյազի տիտղոսը: Քննական բանասիրութիւնը առասպել է համարում այս բոլորը, և հաստատում է որ Դաւիթին ընծայուած գործերը յունարէնից թարգմանութիւնն են:

Ինչ էլ որ լինի, իրողութիւնն այն է՝ որ Ե. զարից յիտոյ, Զ-Ը զարերի շրջանում դուրս են եկել մեր մէջ անհատներ, որոնք ստեղծել են մի նոր հայերէն լեզու, համաձայն յունարէնի, որով և զրի կամ աւելի ճիշտ՝ թարգմանիլ են բազմաթիւ փիլիսոփայական գրուածքներ:

Այս հայերէնը կոչուում է յունաբան հայերէն:

Քննենք այս հայերէնի վիճակը կամ կազմութիւնը:

Յունաբան հայերէնի ամենակարեւոր կողմը իր բառաբանն է, որ այս առեակէտից բաժանուում է երկու մասի.

1. Յունաց փիլիսոփայական լեզուի հարստութիւնն են կազմում այն բառերը, որոնք կազմուած են զանազան նախամասնիկներով: Հայերէնը թէեւ յատմասնիկներով շատ հարուստ, բայց չափազանց աղքատ է նախամասնիկների կողմից: Այսօր էլ երբ ուսական կրթութիւնը ստացած մեր հայրենակիցները առիթ են ունենում հայերէնը համեմատելու ուսերէնի հետ եւ կամ ուղում են թարգմանութիւններ անել ուսերէնից հայերէն, ամէնից աւելի զանաւարտում են նախամասնիկների բացակայութիւնից հայերէնի մէջ: Այսպէս ուսերէնը բացի լիտ այցնել՝ սովորական արտատական ձեւից՝ գիտէ տակն նալիտ, վրլիտ, վլիտ, պոլիտ, պրոլիտ, պրիլիտ, պոզլիտ, ուզլիտ, առլիտ, իղլիտ, զալիտ, գոլիտ, որոնց դէմ հայերէնը առանձին բառեր չունի: Այդ չի նշանակում թէ հայերէնը անկարող է այդ գաղափարները բացատրել, այլ թէ բացատրում է կամ առանձին արմատներով, ինչպէս ուղեւի, ջրիւ անի, ձուլի, հեղուլ, ամալի, թափի, վոթի, դատարկի, պարպիլ և կամ յարակից ծառերով. ինչպէս վրան լցնիլ դուրս լցնել, պակասը լցնիլ, մէջը լցնիլ, նորից լցնել եւն. եւն. Ոչ մի լեզու չի կարող մի ուրիշ լեզուի կատարելի պատկերը լինել: Բայց մեր այս կարգի ինտելիգենտները գահուճակ չեն հայերէնից և օւղում են որ հայերէնն էլ կարողանալ նոյն լցնիլ արմատական ձեւից կազմել զանազան անանցներ՝ ճշտիւ համապատասխան ուսերէնի ձեւերին: Եթէ յանկարծ երեւակայենք որ փոխուած լինէին դերերը և հայերէնը ունենար ազգերիկ դիրք, իսկ ուսերէնը լինէր երկրորդական

(*) Վերցուած՝ մեծագոյն հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործին (ԺԺ. Գլուխ):

մի լեզու, այն ժամանակ էլ բնականաբար պահանջները հակառակ ուղղութիւն պիտի օտանային և պիտի գանգատուէին թէ ինչու՞ ռուսերէնն էլ հայերէնի նման ճոխութեամբ՝ չունի այդպէս առանձին առանձին արմատներ, այլ նոյն և միեւնոյն լիտ արմատը շուռուտուռ է տալիս շարունակ:

Ահա ճիշտ մեր արդի ուսագէտների մտածմունքն ունէին և մեր հին յունարանները, որոնք չբաւականանալով հայերէնի արմատական ձեւերով կամ նախըրաւոր բացատրութիւններով, որոշեցին հնարել հայերէն նախամասնիկներ, համաձայն յունարէնի: Ահա այդ նախամասնիկներն են.

ապ — ապո, ապ, աֆ ներ — են
առ — պրոս շաղ — սիւն
արտ — եկ, եքս շար — սիւն
բաղ — սիւն պար — պրի
բաց — ապո ստոր — հիւպո
գեր — հիւպէր վեր — անա

դեր — անտի տար — պարա, դիա
ենթ — հիւպո տրամ — դիա
հակ — անտի փաղ — սիւն
հոմ — հոմա փար — պերի
մակ — եպի փոխ — մետա
յար — պարա, սիւն

Այս նախամասնիկները հնարելուց յետոյ մեր յունարան հեղինակները սկսեցին անխնայ և ստրկօրէն թարգմանել այն բոլոր յունարէն բառերը որ կազմուած էին համապատասխան մասնիկներով, առանց ուշադրութիւն դարձնելու թէ հայերէնի մէջ այդ բառերի համադրները կա՞ն թէ չկան և թէ հայ ժողովուրդը կարո՞ղ է արդեօք հասկանալ այդ նորակերտ բառերի իմաստը թէ ոչ: Ահա մի քանի օրինակ այդ թարգմանութիւններից համապատասխան այն հայերէն բառերով, որոնք արդէն գոյութիւն ունէին լեզուի մէջ և գործածական էին Ոսկեգարի հայերէնում.

ապոլոգիա

ապոֆիմի

պրոսպիպոս

եզդոխէ

այունկրիսիս

ապոտիթիմի

հիւպարթիթիկոս

անտոնիւմիա

հիւպոտիթիմի

անիւդասիս

հոմոնիւմոս

եպիֆանեյա

պարատիթիմի

ենանտոս

ենեստոս

եներգետ

սիւնդեմոս

սիւնենիս

պերիթիւ

հիւպոդրաֆի

անագիկնոսկո

պարադեյկոմ

դիաֆերո

դիաֆորոս

պարակոի

դիաթեդիս

սիւլլարե

մետարալլո

պերիարեո

ապարանութիւն

ապուսիւ, ապասոցիւ

առանկանիւ

արտունութիւն

բաղդատութիւն

բացադրել

գերադրական

գերանուն

ենթադրութիւն

հակակացութիւն

հոմանուն

մակերեւոյթ

յարադրել

ներհակ

ներկայ

ներգործել

շաղկապ

շարունակ

պարունակութիւն

ստորագրութիւն

վերծանել

տարացոյց

տարբերել

տարբեր

տարալսութիւն

տրամադրութիւն

փաղառութիւն

փոխարկել

փոխարանալ

ջատագովութիւն

ժառել, ուրանալ, մերժել

պատահել

իրաւունք, առաւելութիւն

համեմատութիւն

մեկնել

գիրիվերոյ

գիրականակ անուն

դնել, դիցուք, թէ

խտիր

համանուն, անուանակից

հրեւք

կցել

հակառակ, ընդդիմակաց

առաջիկայ

ազդել

զօդ, յօդակապ

հանապաղ

բողանդակութիւն

նկարագիր, ձեռնագիր

ընթեռնուլ

օրինակ

որոշել, զանազանել

ընդհատ

անհնազանդութիւն

զգացումն յօտարութեան

վանկ

փոխել, յեղուլ

ի բաց բառնալ

Յիշեալ նախամասնիկները կարող ենք կոչել պարզ. բայց յուրարէնը յատկապէս փիլիսոփայական լիզոււն, ունէր նաեւ բարդ նախամասնիկներ, որոնք կազմուած էին երկու պարզ մասնիկներից, Յունաբան հն-

դիւտիկները գրանք էլ թարգմանեցին անփոփոխ՝ նոյն ոճով: Այս կարգի բառերը նախորդների չափ առատ չեն, սրովհետեւ առատ չեն նոյն իսկ յունարէնի մէջ: Ահա նրանցից մի քանի օրինակ.

պրոսեկսերկազումայ
պարասինանպտիկոս
եպիսինդեո
սինկատաթեսիս
ենպերիետ

առարտագործել
տարբաղմատ
մակշաղկապել
բազստորագրութիւն
ներպարունակել

յաւելուլ ինչ
յօգուածոյ
կապել երկիցս
հաւանութիւն
բովմադակել

Կամ նոյն ոճով մակատրամատութիւն, գերպգրունակ, գերստորակայ, հակատրամատեալ, ներառասութիւն, ներմակագրեալ եւայլն:

2. Նախամասնիկաւոր բառերից դուրս յունարէնը, ինչպէս և ամէն մի լիզու, ունէր մի խումբ այնպիսի բարդութիւններ, որոնց կազմութիւնը հայերէնից տարբեր էր: Հայերէնը դարձեալ գրանք գէժ ունէր կամ առանձին արմատական բառ և կամ տարրեր ձեւով բաժող կամ ամանց ձեւ: Յունաբան հեղինակները այս կարգի բառերն էլ սկսեցին թարգմանել բառացի. ինչ. հետաֆորոս արուսեանք, կազմուած է հետս «այգ» և ֆորէո «հագուստ կրել, զգնուել», բառերից. հայերէնը ունէր աստղ առաւօտու և արուսեանք քեղցիկ բառերը. յունարէնից թարգմանուեց վազորդայնագլխիկ անճոռնի բառը:

Ֆիլոնեյկեո «գլխել, կապել, հակառակել յանգնեալ վիճել կազմուած է ֆիլեո «սիրել» և նիկատ «յաղթել» բառերից. յունաբաններն համար պատրաստ է յաղթասիրել:

Ֆիլոտիմեոմայ «պարծիլ, պանծալ, հպարտանալ, փառս անձին համարել, ճոխանալ, առատանալ, այսինքն առատածին լինել» և կազմուած է ֆիլեո «սիրել» և տիմատ «յարգել» բառերից. ըստ այսմ յունաբաններն էլ թարգմանուած են պատուասիրել. օրինակ յուսային... պատուասիրել իմով ամենիմաստ արուսեալիս. Խոր. Գ. 68. պատուասիրէին (Սամարացիք) յազգաժ մերահամու և նախահայր զնա անուանէին. Ոսկ. յհ. ա. 30:

Դրամատիկէ քերականութիւն» կազմուած է գրամա «գիր, տառ» բառից և այս էլ գալիս է գրաֆո «գրել» բառից,

որի առաջին և նախնական նշանակութիւնն է «գրել», ճանկուել, փորագրել», ըստ որում հնագոյն ժամանակներում գրչութիւնը քարի վրայ փորելով էր բառը յետոյ ստացաւ պարզապէս «գրել», շարագրել» նշանակութիւնը: Ոսկեդարեան հայերէնում բառիս հոմանիշն էր գպրութիւն, արուսեալ գպրութեան, որին չհաւանելով մեր յունաբանները քերել բառից սարքեցին քերականութիւն:

Այս կարգի բառերից դուրս կան և այնպիսի բարդութիւններ, որոնք տարբերուած են հայերէնից միայն դաստաւորութեամբ. այսպէս օրինակ յունարէն ֆիլոլոգոս բանասէր բառի կազմիչ մասերն են ֆիլո սէր և լոգոս բան, որոնք դաստաւորուած են հայերէնի հակառակ շարքով: Այս կարգի բառերը թարգմանուած են հայերէնի մէջ նախ մեր լեզուին հարապատ կարգով, իսկ զուտ յունաբան հեղինակների մէջ զուտ յունական շարքով, այսպէս ունինք՝

Ֆիլեոգոս	գործասէր	սիրագործ
մետրոպոլիս	քաղաքամայր	մայրաքաղաք
Ֆիլոլոգոս	բանասէր	սիրաբան

ՊՐՈՓ. Հ. ԱՃԻՌԵԱՆ

(Նշումներ)

